

Mål & Mæle · 3

13. årgang 1990

PH og sproget

Poul Henningsen talte bredt og demonstrativt københavnsk, han brugte ord og udtryk som ikke alle syntes var pæne, og han stavede som det passede ham. Og han elskede, agtede og dyrkede det danske sprog på en måde som passer med hele hans kultursyn. Læs om PH og sproget side 6

Plantenavne

findes altid i både en dansk og en latinsk form, og tit er de danske navne dannet sådan at de på en underfundig måde afspejler de latinske og således støtter gartnerens eller haveejerens hukommelse. Læs om botaniske ekko-ord side 11

Billedmediernes og sproget

Er sproget truet af tv-mediets fremmarch? Hvad er sprogets styrke sammenlignet med billedmediernes? Kan vi benytte sproget til at dæmme op for tv's negative effekter? Læs om en ny form for nødvendig sprogrøgt side 16

Betydningen af ordet 'i'

I Ordbog over det Danske Sprog fylder artiklen om *is* fire spalter, mens artiklen om forholdsordet *i* lægger beslag på omkring trede spalter! Det lille ord betyder slet ikke så lidt, og det kan være meget besværligt fx når man skal lave maskinoversættelser. Læs hvad *i* betyder side 22

Kalorius, molevitten og hele redeligheden

Forfatteren Knud Hjortø, som døde i 1931, har foruden en række romaner skrevet tre bøger om sprog. De består af kortere artikler med meget opmærksomme iagttagelser af sproget i hverdagen. Vi bringer en artikel fra samlingen "Sprogets luner" (1927) side 29

Sprogligheder ...	2
PH'sk	6
Gartnerlatin og ekko-ord	11
Billedmediernes og sproget	16
Betydningen af ordet i	22
Kalorius, molevitten og hele redeligheden	29

Många förfasar sig över små barn som svär. Inget er mer naturligt än att barnen tillägnar sig det språk som talas i deras omgivning. Barnen tar oftare efter vad vuxna gör än vad vuxna säger att man bör göra. Rimligtvis borde vi inte ställa högre krav på våra barn än på oss själva.

Lars-Gunnar Andersson

SPROGLIGHEDER

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål om problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen, Ole Togeby og Carsten Elbro. De vil svare på brevet hvis de kan. Eilers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

G-E-C GAD
Vimmelskafte 32
1161 Kbh. K.

og mærk kuverten Sprogligheder.

? Må jeg bidrage med en lille Tilføjeelse til Deres svar til Hr. Gorm Rasmussen, Dannemare (Mål & Mæle 1990 nr. 2).

Det drejer sig om den forskellige Betydning af Ordet *rolig* paa hhv. Svensk og Dansk. Paa Thybomaal har vi et godt, gammelt Udtryk: *rosom* hvor første Led, *ro*, maa være afledt fra svensk, idet *rosom* kan oversættes med 'morsom', 'hyggelig', 'til Fornøjelse', 'til Selskab'.

F.Eks. naar jeg brokker mig lidt over min store og af og til besværlige Hund, faar jeg ofte til Svar: "Jamen, det er da saa rosom med en Hund, naar do no ær jenne (ene)".

Det maa vel være en Trykfejl med det manglende e i *Spontaneitet* paa Side 10. Spalte 2?

Hvad mener Mål & Mæle om følgende Sætning fra Jyllands Posten af 12.8.90 (fra Referat om Indbrud i Apotek): "Specielt Præparaterne Actrapid, Trandote, Prednisolon, Tegretol er Politiet bekymret over skal komme i ukyndige Hænder"! Tak for Deres interessante og lærerige Skrift.

De venligste Hilsener,
Else Jensen
Thisted

! Tak for de udmærkede supplerer til svaret om *rolig*.

Nej, det er ikke en trykfejl når der står *spontanitet*, for det er skam i overensstemmelse med Retskrivningsordbogen. Men det er rigtigt at man indtil 1986 skulle skrive *spontaneitet* – hvad så at sige ingen gjorde. Det sære hænger sammen med at det latinske tillægsord der ligger bag, er *spontaneus*, altså også med e.

Det er en meget generende uregelmæssighed i dansk, for endelsen *-itet* sættes i alle andre ord direkte på, uden ekstra bogstaver: *urban* – *urbanitet*, *profan* – *profanitet*, *human* – *humanitet*, *homogen* – *homogenitet* osv. Og da man alligevel for umindelige tider siden havde sløjftet det lige så meningsløse e i *homogeneitet* og *heterogeneitet*, så mente Retskrivningsordbogens redaktion at den danske kultur ville bestå selvom man skrev *spontanitet* på den fornuftige og logiske måde.

Sætningen fra Jyllands Posten er lidt vel talesprogsagtig til at stå på tryk.

Det drejer sig om en såkaldt sætningsknude. Det er en konstruktion hvor et led fra en bisætning er trukket ud og anbragt i spidsen af en hovedsætning: "Det tror jeg ikke han forstår", "Den bog er jeg sikker på at jeg ikke har læst", "Hvem foretrækker du at vi inviterer?"

Det går efter ret strikse regler i skriftsproget, men i daglig tale tillader man sig tit at gå uden for disse regler: "Den vase får du ballade hvis du smadrer", "Den pige kender jeg en som har været forlovet med", "Sådan en film kan man ikke strikke mens man ser".

EH

? Hvordan udtales *at* når det står foran en navnemåde? Man hører både "han nægter at betale" og "han nægter å betale". Hvad er det rigtige?

Johs. Jørgensen
Svendborg

! Noget af det som tiest bliver kritiseret i den offentlige sprogdebat, er udtalen af *at* som *å* – altså samme udtale som af *og*: *Vi prøver å blive færdige – nu er det tid til å tage en pause.*

Som så meget andet udlægges *å*-udtalen i reglen som udslag af tidens almindelige sløseri og forfald.

Det skal man ikke tro på!

Udtalen af det skrevne *at* som *å* foran navnemåde er aldeles ikke noget nyt. Vi har sikker viden om at det har været almindeligt helt tilbage til midten af 1200 tallet, se fx dette citat fra Henrik Harpestrengs lægebog: "Giuær man purløk mæth uuin oc drikkæ thæn thær skad ær af hugorm..." (giver man purløg med vin å drikke [til] den der skadet er af hugorm). Ikke sandt; *oc drikkæ* i stedet for *at drikkæ*, og der er

rigeligt med eksempler fra tiden og fra de efterfølgende århundreder op til egen tid. Udtalen *å* har simpelthen været den rigtige og naturlige næsten så længe det danske sprog har eksisteret, og det havde været fornuftigt, lige som nordmændene at tage konsekvensen og skrive det *å*.

Først engang i dette århundrede har læseudtalen *a(d)* bredt sig, og dermed er den vrangforestilling opstået at der skulle være noget galt med udtalen *å*. Sært nok er der endnu ingen der har fundet på at vi burde udtale *t'et i det*, *f'et i af* eller *d'et i hende*, men det kommer jo nok!

De fleste af os siger *a(d)* indimellem, fx i forbindelser som *så at sige* eller når vi taler meget langsomt og tydeligt, og det er absolut ikke forkert. Men lad os med god samvittighed stå fast på *å* som det normale og naturlige – og som vor historiske ret.

Lyt dog til kongelige skuespillere, til optagelser med Poul Reumert, til dronningen, til Radioavisens superoplæser Ole Emil Riisager – de siger alle sammen *å!* hvad kan vi forlange mere af autoritet?

Gyldendals nye udtaleordbog har faktisk kun udtalen *ad*, men forfatteren, Peter Molbæk, oplyser at det er en fejl; han har kun fået bisætnings-*at'et* med ("han synes at det er for dyrt"), og det kan naturligvis kun udtales *a(d)*. I næste udgave kommer navnemåde-*at'et* med, og udtalen vil blive angivet som *a(d) el. å*. Pas lige på: *d'et i ad* i disse eksempler er et "hårdt d".

EH

? Der har været en del skrivelier i pressen om analfabetisme og såkaldt 'funktionel analfabetisme' i anledning

af FN's læseår. Hvad har det med Danmark at gøre? Der er da ikke analfabeter i Danmark, hvor vi har undervisningspligt.

Peter J.H. Mikkelsen
Ålborg

! Analfabetisme har rigtignok ikke så meget med Danmark at gøre. En analfabet er, i modsætning til f.eks. en ordblind, en voksen person, som overhovedet ikke kan læse, fordi han eller hun ikke har fået læseundervisning. Det er ikke nok, at man går rundt i et samfund med masser af skilte og andre tekster, sådan som det er tilfældet i mange storbyer i den 3. verden. De færreste lærer at læse, blot fordi der er tekster omkring dem.

Men 'funktionel analfabetisme' har meget med Danmark at gøre. Unesco definerer 'funktionel læsefærdighed' som det læseniveau, hvor den enkelte kan "deltage i alle de aktiviteter, hvor læse- og skrivefærdighed er nødvendig for, at den enkeltes gruppe og samfund kan fungere effektivt". Den funktionelle analfabet er således én, som ikke kan læse de tekster, der hører til i enhver samfundsborgers liv og i de grupper, som den enkelte tilhører på arbejde og i fritiden.

Det er vanskeligt at sige, hvor stort et problem funktionel analfabetisme er i Danmark, fordi det aldrig er undersøgt. Det er hverken kendt, hvor mange der ikke kan læse hovedparten af de tekster, de forventes at kunne læse i dagligdagen, eller hvilke sociale konsekvenser et ringe læsestandpunkt har.

Det er oplagt, at der er masser af tekster de fleste regner med at alle kan læse. Det gælder køreplaner, tv-tekster, kortere avisartikler, diverse op-

slag osv. Et begrundet gæt er, at omkring 10% af den voksne befolkning har problemer med mange af disse tekster.

De 10% når man til på følgende måde: Cirka 8% af en skoleårgang får specialundervisning på grund af læse- og stavevanskeligheder. Det er elever, som ikke læser og skriver godt nok til at klare skolens tekster. Når de ikke klarer skolens tekster, er det også usandsynligt, at de vil klare voksenlivets tekster. En sammenligning af skolens og voksenlivets tekster viser, at hovedparten af teksterne for voksne kræver et læsestandpunkt svarende til mindst 6. – 7. skoleår. Og det er sandsynligt, at specialunderviste elever ikke når dette standpunkt.

Tilbage er så spørgsmålet om, hvordan det går de specialunderviste elever efter skolen. En svensk undersøgelse har vist, at de ikke forbedrer deres læsefærdigheder væsentligt. Og dertil kommer, at mange voksne er gået ud af skolen med syv års skolegang eller mindre.

Så mon ikke, at det skulle vise sig, at der er ca. 10% funktionelle analfabeter, hvis det en gang bliver undersøgt. Og mon ikke erhvervsfordelingen blandt disse 10% er helt anderledes end i resten af den voksne befolkning?

CE

? Kære Mål & Mæle.

Hvordan udtales egentlig navnet *Gorbatjov*? Man hører i radio og fjernsyn mange forskellige udtaler lige fra [GORbatjow] over [garbaTJOV] og til [g'rrbatiof]. Hvorfor udtales det første 'o' af mange som noget andet end 'o'?

Yrsa Begot
Valby

! Kære Yrsa Begot.

Ja, det er rigtigt man kan høre mange forskellige udtaler. Den sidste du nævner, [g'rrbaTIOF], er den der bruges på russisk. Her gælder der nemlig den regel at et *o* i en tryksvag stavelse før den trykstærke stavelse, reduceres, dvs. bliver til en slags *a*-lyd og eventuelt helt forsvinder, fx foran et *r* som russisk er et stemt tungespids-rulle-*r*. Og *Gorbatjov* har tryk på sidste stavelse. Denne regel bruges også i udtalen af *Moskva* som på russisk altså udtales [maSKVA].

Udtalen [g'rrbatiof] er imidlertid ret langt fra reglerne for hvilke stavelser vi kan have på dansk; man skal jo blandt andet have mindst en vokal i hver stavelse og vores *r* er et bagtunge-*r*. Derfor kan man ikke sige at det er korrekt på dansk. Den mest rimelige danske udtale vil være med tryk på sidste stavelse, en *o*-agtig vokal, et bagtunge-*r* og *f* til sidst: [gorbaTJOF]. *o*'et skal ikke være et lukket *o* som i *mor*, men et åbent *o* som i *forkert*. Tryk på første stavelse og ændring af det sidste *v* til et [w] er direkte forkert. På russisk bliver *v* i slutning af ordet udtalt som et [f]. Og det kan vi jo sagtens sige på dansk.

OT

Mål & Mæle

Redaktion:

*Erik Hansen, Ole Togeby, Carsten Elbro
Tegninger: Anne M. Nielsen*

*Ekspedition: G.E.C. Gad, Strøget Dansk
og Udenlandsk Boghandel AS, Vimmel-
skaflet 32, 1161 København K.
Telefon 33 15 05 58 Giro 1 00 00 55*

*Tryk: Hans Jørgensens Bogtrykkeri
København.*

*Mål og Mæle udkommer 4 gange om året,
og abonnementsprisen er kr. 128,00 pr. år-
gang. Man kan tegne abonnement ved at
skrive eller ringe til Gads Boghandel. Hertil
retter man også henvendelse om adressefor-
andring eller fejl ved bladets levering. Efter-
tryk af tekst og illustrationer er tilladt når kil-
den angives.*

PHSK

Hvis man ikke ved andet om Poul Henningsens sprog, så ved man dog dette, at han talte bredt københavnsk og ville have, at ordene skulle staves, som de blev udtalt.

Unægtelig sandheder med store modifikationer – og frem for alt er der så meget andet og væsentligere at sige om PH som sprogmenneske. Overalt har han været: Han har gjort sig tanker om sprogets opbygning og udvikling, dets brug i dagligdagen og i lyrikken, på scenen, i by og på land. Og han har før de fleste andre været klar over, at sproget er et socialt fænomen, der ikke bare er bestemt af vores baggrund, men også af vores orientering i tilværelsen. Han har udtalt sig om stort og småt, om litterære stiltraditioner, om verbets placering i sætninger, om brugen af ud-råbsord, sågar skrevet et digt om det tilsyneladende farveløse ord 'nå'.

Og så var manden i besiddelse af noget så eksklusivt som et sammenhængende sprogsyn, tidligt udviklet, selvstændigt og stædigt fastholdt. Nøgleordene er de tre beslægtede begreber *frihed, naturlighed og mundlighed*.

Digt og program

Digtet 'Sproget' fra Kulturkampen 1936 rummer i sammentrængt form meget af det, han har udtalt sig mere indgående om inden for andre genrer, navnlig de essayistiske:

*For mig er sprogets klang
min mors stemme
kort og klart som hammerlag
med venligt sving.*

*Hver gløse blank og rund og go og ta på
alle skarpe kanter slidt
ved hverdagsbrug.*

*De grønne marker, det krappe sund
blå solskinstimer og månens segl*

*alt det har også ret. Hver ting til sin tid.
Ord skal være redskab først
og så musik.*

*

*Hør jydens seje stød. Hør øernes syngen.
Hør Køvnhavnerdrengens a
når han sir far.*

*Det' livets tumbleplads, det' sprogets havstok.
Her blir talen skuret til og vasket ren.*

*Det fine mennske, det sjældne digt
– la dem beholde det skrevne ord.*

*Men det er brugsværdien i din og min mund
sproget står og falder på:
Det talte ord.*

Prioriteringen er klar: Hverdagens sprogbrug er det vigtigste. Det indebærer ikke en forkastelse af et æstetisk synspunkt; dét tilgodeses i tredje og fjerde vers, men hænger i øvrigt i PHs arkitektur-, sprog- og kulturopfattelse organisk sammen med det funktionelle. PH taler i kronikken Sprogets Gang (Politiken 26/8 1933) om et "funkis-sprog", om "en dybere og bredere sproglig Udvikling ligesom den Fremgang henimod Fornuft, vi netop har set i Byggeriet."

PH holder også af den sproglige variation, af dialekterne og bysproget. Eksemplerne er ikke gennemført heldige. Sjællænderens stød er vel gennemgående sejere end jydens, og man kunne finde bedre a-eksempler end det

i københavnerdrenge's 'far'. Men den bemærkning er vel at regne som et eksempel på fagfolks uundgåelige fodnoter. Budskabet går rent igennem.

Nogen vild ortografisk radikalisme er der ikke tale om; PH klarer sig med enkelte og enkle markeringer af bestræbelsen på mundtlig naturlighed: *Det'* (=det er), *go* for 'god', *blir* for 'bliver', *og* for 'at': "go og ta på", *mennske* mv. – og så dét ord, der viser systemets tidsbegrænsning: *v'et* i 'københavnerdreng', der svarede til dagligformen dengang.

Sprogudvikling

Det var PH's opfattelse, at sproget udviklede sig mod større og større simpelhed, og han har uden tvivl på dette som på andre felter hentet energier i Otto Jespersens synspunkter.

Han talte ikke om 'analogiprincippet', men fremhævede, at det forkerte er den eneste mulighed for fremskridt. Han kan have tænkt på stærke verber, der bliver svage: 'grov' bliver til 'grave-de', 'for' til 'farede' osv., på former som 'gymnasie' og 'studie', der opstår i analogi med andre bøjningsformer, på alle den slags udviklinger, der må kæmpe sig igennem en overgangsfase som 'fejl'.

Men han hævdede også, at forenklingerne opstår, fordi det er umuligt at lære almindelige mennesker et elaboreret sprog, eller, mere phsk: et sprog med krummelurer: "Hvis ikke der havde eksisteret simple Mennesker, som det var umuligt at faa lært op til at tale og skrive Sproget rigtigt – saa talte vi i Dag som paa Holbergs Tid."

Folket insisterer på mundtlighed, mente han, men må ofte kæmpe mod institutionerne. Skolen er nær ved at knække det talte sprog, fordi den så brutalt indøver skriftligheden. I 1951

opponerer han mod dåsesproget: "Jeg ved da, at vi ikke lærer at læse og skrive, før vi lærer at tale. Underligt nok får vi lov til i frihed at dyrke sproget fra to til seks år uden at blie oplært først i ordenes begravelse i bogstavkolonner. De kan tro, det er en lykke for os mennesker, at det talte sprog er det første, vi tilegner os. Kommer vi først i skolen, blir læsning og skrivning til hovedsagen, og mange glemmer bogstavelig talt, hvordan ordene udtales. De ser, hvordan de staves, og er holdt op med at høre dem i deres talte skønhed. Jeg tænker også på de mange ordblinde børn, som før i tiden blev betragtede som underbegavede, skønt deres tale var fuldt på højde med kammeraterne, med de hade svært ved at tilegne sig reproduktionsmetoden. Ja for skrivning og stavning er dog ikke andet end en måde at afbilde ord på for at dåse dem hen."

Sprogtræk, der hverken blev opfattet som funktionelle, mundtlige eller oprindelige måtte i særlig grad vække hans modvilje. Han brød sig derfor ikke om "pynteforstavelse" og "pynteendelse" (præfixer og suffixer), om de evindelige *at*'er i dansk – eller om middelklassedanskeres tilbøjelighed til at føre skriftens bogstaver over i udtalen. Det var unatur og i strid med udviklingens love.

Sprogudviklingen ville føre til internationalisering, til forenkling af systemet, til dialekternes forsvinden og til en ændring af standardsproget. I dag kan vi konstatere, at han på alle områder så rigtigt.

Standardsproget

PH betragtede 'højdansk' som den grimmeste af alle dialekter, men altså trods alt som en dialekt. Middelklassesproget var derimod unatur, et sprog,

der ikke ville være sig selv bekendt. Højdansken var som de andre dialekter dømt til undergang pga. den almindelige samfundsudvikling. PH opfattede det som en konsekvens af demokratiseringen, at befolkningsgrupperne ville få mere med hinanden at gøre, og han så, at det ville få sproglige følger, når børn fra alle sociale miljøer gik i samme skole.

Kun få erkendte – og erkender – denne sammenhæng; og man kunne i PHs samtid som i dag møde mennesker, der er fremskridtsvenlige og åbne på næsten alle andre områder end det sproglige. PH satte ord på denne iagttagelse:

(Der er) ”frisindede, moderne Folk, som pludselig springer gammeldags paa et eller andet Punkt og ikke ser Sammenhængen i Tingene. De forstaar ikke, at de selv maa tage Konsekvensen af deres Livssyn, og at det, de kæmper for politisk, ogsaa maa faa Følger paa alle andre Omraader. De er glade for, at vi har faaet Aviser, Radio, Telefon og nogenlunde ensartet Skoleundervisning, og at nu kan vore Børn lege sammen uanset Forældrenes Skattebillet, men de tror vist, at det skulde føre til, at saa kommer vi alle til at tale et dannet og sirligt Sprog. Vist gør det ej – det fører netop til, at vi alle kommer til at tale mere simpelt. Men saa ryster den Frisindede paa Hovedet og siger: Det er dog et rædsomt Sprog, man taler nu til Dags (udt. *nuttedas*)”.

Det er faldet i Lars Brinks og min lod (Dansk Rigmål 1-2, 1975) at dokumentere den påstand, PH fremsætter, og det er vel en kendsgerning, at de seneste udviklinger i dansk udtale er akkompagneret af taktfaste protester – netop fra ældre mennesker, der synes, der er gået svamp i sproget, at det er vulgariseret. Vi har i Danmark et regu-

lært sprogligt alderdomsoprør, som ingenlunde er et rent konservativt felttog.

PH så i radioen et redskab for standardsprogets udbredelse, og han beklagede, at institutionen ikke havde en sprogligt sagkyndig medarbejder knyttet til sig. Resultatet var iflg. PH, at man hverken hører ordentligt rigsdansk eller genuine dialekter, men et sjusket, skriftnært og blodløst middelklassedansk: Man sagde *godaften* istedet for 'go'-aften', *købmand* og *snedker*, 'meteorologisk' med en 6-stavellesudtale, *ouser* i stedet for 'osse', *tage* istedet for 'ta' osv.

Al den slags måtte være anstødssten for en person med den opfattelse, at ”sproget fastholdes af dannelsen, fornyes af folket og destrueres i stumper og stykker af halvdannelsen.”

Revyens tekster

PH betragtede revyen og jazzmusikens tekster som centrale udgangspunkter for en sproglig saltvandsindsprøjtning. Her var der muligheder. På teatret havde konservatismen sejret, som i radioen det skriftnære plastikprog. Med sine egne vers, specielt revyteksterne, kunne han bringe fornyelse ind. I forordet til 'Vers til i dag' skriver han i 1966: (--) ”Ved lidt nøjere studium vil man se, at både en musikalsk og en versmæssig stil holder dem sammen. De gir for resten også et lille indblik i, hvor meget talen er svinget siden 1930. Ting der skal passe på musikken, må nødvendigvis skrives i en slags meget grov lydskrift – både grov mod sproget og uden veneration i tonen. Men revyen kan også være taktfuld og uden større drilleri vise hvordan borgerskabet taler. Det er mit håb at disse mange sider kan gemme et og andet for

sprogforskeren. I en tid hvor radio og TV hamrer så udtrykkeligt på talesproget, kommer der nye strømninger i det. Ældre folk vil tale om fald og mangel på dannelse. Vi yngre – ja sådan føler jeg – rystes af det konforme ved sproget der strømmer ud af massemedierne.”

Som verskunstner var han eminent. Kun få har befundet sig så vel inden for den faste ramme af frihed, den bundne form giver. Han kunne det hele og var så sikker i normerne, at han turde bryde med dem. Han skrev ligefrem et essay om de snærende traditioner i metrikens syntaks.

Selv havde han i den grad øre for det klanglige i sproget, at han turde lave nogle dristige ørerim – i overensstemmelse med sit mundtlighedsprogram: fristende/kristne, blidelig/tidelig, tårne på/morn å gå, reklame/fame, landevejen/himmeltegn, Strindberg/kvindeskær, daglig/tarvelig, fra den af/tag den da, fingren/slingren men, flad/a’et.

Københavnsk

En del af hans tekster udspiller sig mellem københavnere, der taler lavsociolekt. Det sprog kendte han, ikke fra sig selv, men pr. gehør. Så sympatien for arbejdersproget var ikke luftig; han vidste, hvad han talte om.

Af lavkøbenhavnske træk har han anvendt bl.a. *ra* i ord som ’præsten, ret, grædt, frem’, *aj* i fx ’jeg, dejlig’, han har rimet ’snakken’ på ’parken’, skrevet *ro* for ’rø’ i ’grønne’, *læjkage* for ’lagkage’ og *dajligstuen* for ’dagligstuen’, *bøgningen* for ’bygningen’, *dyft* for ’dybt’ (ældre kbhsk.), *senert* for ’genert’, *han lå den på bordet* for ’han lagde den på bordet’, *jeg har sat på køkkenstolen* (for ’siddet’) mv.

Han har blandet sådanne ægte københavnske træk med almindelige

brud på de ortografiske regler (at skrive *va* for ’hvad’ eller *ang svit* for ’en suite’ er fx ikke specielt københavnsk) og opnået dels en københavnsk farvning, dels en mundtlighed i fremstillingen; det må have virket som et memento til de skuespillere, der har skullet fremføre teksterne.

Retskrivning

Derved har han givet sine tekster et præg, der kunne virke anarkistisk på nogle. Hans Brix gengav hans navn *hngsn* i Berlingske Tidende, og da den ældre PH blev optaget i Det Danske Akademi, rejste der sig forargede røster, som forlangte, at den, der havde som opgave at dyrke og værne det danske sprog, i det mindste selv skulle beherske dets retskrivning.

PH både dyrkede og værnede det danske sprog, og han beherskede også dets ortografiske konventioner. Han var godt tilpas ved Hartvig Frischs reform i 1948, der bl.a. legaliserede bolle-ået, små bogstaver i navneord og datidsformerne ’skulle’, ’kunne’ og ’ville’. I 1950 skriver han, at man kun savner en ligestyldigheds paragraf, der gør det valgfrit, om man fx vil skrive ’engländer’ med stort eller lille. Men....: ”Så marcherer vel alle preusserne frem på rad og udbryder efter god gammel dansk sæd: intet er farligere end tvivl og uorden! Klare linjer og usvigelige regler er forudsætningen for al disciplin i skolen såvel som senere i livet... osv. Men det passer ikke. Det vigtigste i sproget såvel som i livet er friheden.”

PH ønskede frihed til at bruge store bogstaver, hvis de havde en funktion. Og han henviste til et brev fra sin plejefar, der i anledning af plejemoderens død skrev: ”Det var en Smuk og Stemningsfuld begravelse”.

Ved samme lejlighed afprøvede han et franskinspireret kommasystem med færre kommaer; han ønskede det franske engelske og svenske mådehold på området overført til dansk, så et komma kunne komme til at betyde noget, i stedet for blot at blive drysset mekanisk ned over en tekst.

PH-kommaet

Hvis Dansk Sprognævn savner en betegnelse for et nyt kommasystem, kunne man måske overveje at kalde det PH-kommaet. Så ville PH i sin himmel nok tabe Mål og Måle over sådan at komme ind i varmen; med betegnelsen 'funktionskommaet' har han været tæt på allerede tidligere. Det nye komma tilfredsstiller mange af hans fordringer ved at fremme frihed, naturlighed og mundtlighed; det er på ingen måde u-phsk.

Men PH troede ikke på nogen himmel, og mange af dem, der i hans samtid gjorde det, har nok ikke forventet at møde lige ham lige dér. En moderne sprogforsker kan ikke desto mindre give han de bedste anbefalinger.

Selv har han, med en priskomité som mellemed, rakt hånden til god og funktionel dansk sprogvidenskabelig formidling ved at tildele redaktionen af Mål og Måle sin PH-pris i 1987. En lys idé!

Jørn Lund
f. 1946

professor i dansk sprog
ved Danmarks Lærerhøjskole

Litteratur

Hammerich, Paul: *Lysmageren*. 1986
Henningsen, Paul: *Vers til idag*, red.
Sven Møller Kristensen, 1966

Henningsen, Poul: *Sandheden er altid revolutionær*, red. Olav Harsløf, 1980
Henningsen, Poul: *Kulturkritik*, red. Carl Erik Bay og Olav Harsløf, 1973.
Henningsen, Poul: *Vi er selv historie*, red.: Henrik Stangerup, 1963.

Lille Brev til „det danske Talesprogs Støtte“?

Kjær P. H.!

Maa de væ mæ telat aa tak dæ nanne gaang faa di gu or, do taalt i æ radjo i javten.

De ha manne gaang knevet faa mæ a klaar di danag stil hil te ug, nen nu æ jæ jo hil klar uve, at de it æ mæ, dæ æ foket o en, men æ dæjn.

De ve vel nok bliv æ hællv fo de smo i æ skul no. ÆE stil behøv de t aa tæng moj o, de æ ba mæ o skriv, som æ lyr, aa æ dæjn for et aa nem, han behøv it aa ræt æ stil fo di æ aller fuket.

Nu æ et kuns om di kjøvenhaunr dæ ovr øsse ka fostaa, va vi skrivr te dem.

De ka moske bliv val svat i æ fost o fosto vaa aviser, men to va, no ha vi saa læng gaan aa ha svæt ve aa fosto dem, a di kaske ku ha got a o prov æ øsse.,

Synrjylland, d. 18.—8.—30.

Verle helsen aa tak fo æ jælp.

djær synrjy.

Gartnerlatin og ekkoord

Latinen – besværlig og uudværlig

Pyt med navnet vil nogen sige, en rose hedder en rose, en tulipan en tulipan osv. Hvad skal vi med alle disse latinske plantenavne?

Men for at holde rede på mylderet af planteslægter og -arter er gartnerlatin en uudværlig. Man bruger ét navn til slægten, fx *Chaenomeles* = japankvæde, og to til arten, nemlig slægt + art, fx *Chaenomeles lagenaria* = stor japankvæde.

For både læg og lærd er dette blomstersprog naturligvis besværligt fremmedartet. Der er ikke meget at genkende i det overvejende latinske og græske ordstof; *Ulmus* = elm (et gammelt dansk ord), *Berberis* og *Rhododendron*, *Anemone* og *Eranthis* er kendte undtagelser.

Som en ekstra vanskelighed kan der optræde vigtige underarter eller varieteter evt. tillige særlige gartnersorter.

Om japankvædens marmelade-afart *Cathayensis* (= 'fra det gamle Kina') skrev den lærde planteimportør Aksel Olsen, at den "fortjener et godt dansk Navn. – Hvem kan finde paa eet?" (Op ad Chinas blaa Flod, 1934).

Det kunne han selv en snes år senere, selvfølgelig kort og godt 'kinakvæde', ikke 'kinesisk kvæde'. På samme måde blev fx kåltypen 'kinesisk kål' langt om længe, sidst i 70-erne, kendt som 'kinakål'.

Alt kan selvsagt oversættes, og de fleste botaniske betegnelser på fremmede

pryd- og nytteplanter bliver oversat: En bekvem sproglig omplantning for den almindelige haveejer, men for fagmanden i næsten hvert eneste tilfælde en ordfordobling uden lydlig sammenhæng, et tosprogethedens åg, hvor fyndig end oversættelsen er. I tilgift optræder der måske et par sorter med internationale navne, evt. på verdenssproget japansk.

Undtagelsesvis kan man klamre sig til velkendte moderne ordbrokker, især hjemstedsnavne. Afsenderadressen *japonica* på adskillige japanske (og kinesiske!) planter er gennemskuelig nok.

Ekkoord – lydige gengangere, utro oversættelser

At en påfaldende farvet art kan hedde noget med 'color', er også til at fatte, fx *Viola tricolor* = den 'trefarvede' stedmorsblomst. Går det latinske kulørord igen i den danske betegnelse som i 'coloradogran' = *Abies concolor* er det særlig praktisk. Måske endda under de forvirrende omstændigheder, at 'color' kan misforstås, fordi en uvedkommende farve kan sløre billedet, og den vedkommende farve skifter undervejs: Den langnålede ædelgran *Abies concolor* har ikke navn efter sin mærkelig blågrønne farve, men efter det usædvanlige forhold at nålene er af samme farve på over- og undersiden. Den danske betegnelse coloradogran sigter derimod – som andre lignende benævnelser – til det vestamerikanske hjemland omkring "den (rød)farvede flod",

på spansk Rio Colorado. Fortolkningsmæssigt kan ordparret *concolor* – Colorado let gå i hårdknode, men lydligt er der bundet en fiks sløjfe til støtte for hukommelsen. Og som sagt, hvor kamæleonagtigt end farveordet tēr sig, så er den langnålede selv festligt blå.

Meget bekvem er også en gammel oversætterspøg ("undersættelse"), evt. ubevidst fejlversættelse (folke-etymologi), nemlig 'agermønje' eller 'agermåne' for *Agrimonia*, et dunkelt græsk ord. Faktisk lyser agermånen med en hel stribe gule blomstermåner, og den er heller ikke udpræget skovbo.

Det mest slående nudanske eksempel på et sådant ekkoord er vist det trestavelser-rim som havebrugsprofessor Asger Klougart i 1976 koblede på en meget uhåndtērlig ordhimstregims *Aeschynanthus hildebrandii*. Hædersmanden Hildebrand, som arten er opkaldt efter, er i det danske navn skiftet ud med 'ildebrand'. Blomsterne på denne nye stueplante er selvfølgelig knaldrøde med gule støvkapper.

Hvor mange nye ekkoord er der?

Sådanne rige oversættelsesrim skal der sproglig fantasi og held til at skabe indenfor den sagligt forsvarlige beskrivelses plus de to sprogs givne rammer.

De følgende fjorten eksempler er for overskuelighedens skyld hentet fra et ret snævert område; nemlig blandt de ca. 135 nye gængse enkeltledsnavne på danske frilands-vedplanter fra tiden 1915-1965. En tid hvor meget nyt (mest fra Østasien) dukkede op og lod sig akklimatise i Danas klamme have.

Som antydet kommer ingen af de følgende danske eksempler helt på højde med 'ildebrand'. Men en eller to udenlandske tilnærmelser til flerstavelser-rim har givet kendelig genlyd i dansk

navngivning. Et særlig interessant tilfælde er det norske 'klokkeris' (*Kolkwitzia*).

Prydbusken *Kolkwitzia amabilis* er opkaldt efter en tysk botaniker, professor Kolkwitz. I skønhedskonkurrencernes USA slog den selv sin slægtning *Weigela* af marken med sin rigdom af store klokkeformede blomster og blev 'skønhedsbusk', et noget indholdsfattigt, men på originalsproget vellydende ord (beauty bush).

Den førnævnte Aksel Olsen kaldte den forsøgsvis 'tusindklokkebusk' (og *Weigela* 'rødklokkebusk'), men var åbenbart ikke helt tilfreds med hverken sin egen eller den engelske benævnelse (o. 1946).

I sådanne nødtilfælde vendte man sig i tiden efter 2. Verdenskrig især til Norge, hvor den nationale navngivning af planterne var sat i system. Men netop i denne knibe kviede man sig ved at følge Norge og optage det nydannede halvrim 'klokkeris'. Måske syntes stiftsgartner Qvist (i Berlingskes sprogligt banebrydende Haveleksikon, 1948) at riset var for barsk, eller at klokkeklangen i det hele var ved at tage overhånd. Fx indgik *Weigela* i det norske system som *klokkebusk*.

I 1952 vandt Aksel Olsen alligevel den sproglige skønhedskonkurrence med det pyntelige og populære navn 'dronningebusk', et sidestykke til hans vinterblomstrende 'kejserbusk' (*Viburnum farreri*). Det var i øvrigt netop på denne tid at den ene af vore to have-interessererede dronninger døde. Dr. Alexandrine kom som kunde i Aksel Olsens planteskole i Kolding og blev som regel genkendt.

Om den lydligt noget krasbørstige dr. Kolkwitz også går igen i 'dronningebusk' er en trossag – som måske lader sig belyse gennem fire eksempler i

det følgende på A. Olsens lydhørhed for ekkovirkninger – og gennem andre navne som er oplagte eksempler på tilfældighedernes spil.

Cornus kousa = koreakornel

Et tydeligt tilsigtet flerstavelsesekkoord er 'koreakornel' (*Cornus kousa*). I virkning nærmer det sig de flossede flerstavelserim 'ildebrand' og 'klokkeris', skønt det åbenbart er rimløst i traditionel forstand. Et godt gammeldags rim består jo i en gentaget stavelse med udskiftet første lyd.

Den påfaldende gentagelse Co-ko i den latinske artsbetegnelse lægger kraftigt op til måske endda et fordoblet ekko i en evt. oversættelse.

'Koreakornel' er som 'klokkeris' en norsk nydannelse fra 1940-erne. Låneordet 'kornel' (tryk på sidste korte stavelse) har ordmagerne Thorsrud og Reisæter fået gratis fra latinens *Cornus*. Kornelsslægten europæiske repræsentanter har fra gammel tid været kendt for at have ved hårdt som horn (latin = *cornu*). Ordet kornel har altså intet med korn eller Korea at gøre. Og artsbetegnelse *kousa* er japansk og betyder bjergmunk. 'Blomsten' sammenlignes med en hvid munkehat.

Den smeldende oversættelse er mere lydligt end sagligt præcis, omend ikke så geografisk skæv som det engelske 'Japanese strawberry tree'. Men ikke overraskende byder både Japan og Korea på andre korneller (for slet ikke at tale om Kina!).

'Koreakornel' blev sporenstrengs indlånt i dansk af Johan Lange som ikke blot standardiserede, men også stoppede en del huller i vores plantenaavnngivning (*Plantenaevne*, 1949 og 1983, *Ordbog over danske Plantenaevne*, 1959-61). Umuligt er det måske ikke at selve det nye besnærende navn

kan have stimuleret interessen for ar-ten i den første efterkrigstid. Dengang stod de fleste af fagets praktikere endnu tøvende overfor den dekorative, men solkrævende busks muligheder.

En undtagelse var Aksel Olsen som havde anbefalet den allerede i 1934 i *Op ad Chinas blaa Flod*. Der lagde han med en beskrivelse af kousaens "Store clematisligende Blomsterstande" op til betegnelsen 'klematis-kornel'. Men i denne fantasirejse udfolder Aksel Olsen overhovedet ikke sin sproglige fantasi som ordskepper. Han er først og fremmest "paa Plantejagt" som undertitlen lyder og nøjes med de botaniske etiketter trods lejlighedsvis ærgrelse over særlig træls latin.

Man kunne så tænke sig han til gengæld i *Sjældne Buske fra Øst-Asien* (1952) med dens næsten gennemførte navnefordanskning ville gribe tilbage til sammenligningen med klematis og evt. på linje med 'kinakvæde' danne 'kinakornel' om den yndede kinesiske afart. Eller blot optage 'koreakornel' og befæste dette nye ord med sin autoritet. Men man leder her forgæves efter en beskrivelse af *Cornus kousa*, en af de ganske få uforklarlige udeladelser. I hvert fald i et meget lille sprogsamfund som det danske kan udviklingen af fagsproget afhænge af meget få skribenters dispositioner.

Som 'koreakornel' tager også 'agurkemagnolie' og 'pigtrådsrose' afsæt fra en bekvemt genkendelig slægtsbetegnelse.

Den svenske navne-systematiker Linné opkaldte i 1700-tallet de mærkeligt storblomstrede magnolier efter en ældre fransk fagfælle Magnol.

Magnolia acuminata, med pæne blade, men modsat mange slægtninge uanselige blomster, har måttet vente

længe på sin danske benævnelse 'agurkemagnolie'.

Det tilsyneladende snedige a-u-ekko af *acuminata* = spids(bladet) er imidlertid fremkommet som en tro oversættelse af 'cucumber tree'. Nybyggerne gav den nye verdens underlige dyr og planter navne på bedste beskab. De kom fra en verdensdel, hvor istidsisen forlængst havde udryddet magnolierne, og de syntes at dette ukendte løvtræs små frugt-knorte mest lignede agurker. En sammenligning med kogler havde ikke været noget botanisk pletskud men dog mere rammende. Men bortset fra at pionererne ikke havde medbragt noget særligt ord for kogle, ville et eventuelt 'kogletræ' selvfølgelig være blevet den rene sprogforbistring. Både på latin og engelsk hedder *nåletræerne* kogle- (egl. kegle-) bærere (eng. 'conifers').

At agurkemagnolie tit efter engelsk mønster blot kaldes 'agurketræ', har selvfølgelig intet at sige for lydforbindelsen til *acuminata*. Selv et (usagligt) 'agertræ' eller 'ananastræ' ville have været til støtte for hukommelsen.

'Pigtrådsrose' er vel en anonym oversættelse af tysk 'Stacheldrahtrose'. Især lydligt rammer navnet sidste del af rosens græsk-latinske betegnelse *Rosa omeiensis pteracantha* (pteracantha = vingetornet; dvs. bredtornet).

ROSA OMEIENSIS
PTERACANTHA

PIGTRÅDSROSE

Flere slags ekkoer

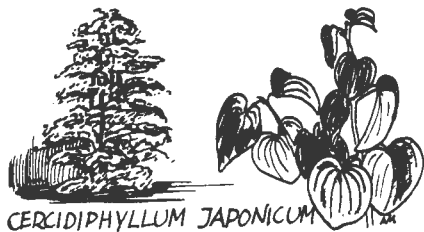
Sammenkædningen af ord med fælles første lyd(e), helst dog med tryk på begge førstestavelser, er i øvrigt et nemt og ældgammelt virkemiddel: "Med lov skal land bygges" (Jyske Lov, 1200-tallet). Ret almindeligt opstår den slags "stav-rim" tilfældigt som i de to agurkeord, og selv beskedne ekstra gentagelser af enkelte isolerede lyde ('u' i 'agurk') vil forhøje virkningen og bibringe et atlså muligvis falsk indtryk af kunstgreb.

Om slagkraften er størst i sådanne stavrim, i korte stavelserim eller i blot og bar gentagelse af en enkelt stavelse, er en smagssag.

Her først énstavelsesgentagelsen: J.-Lange, fra svensk: 'papegøjebusk' (broget efterårsløv) = *Parrotia* (Parrot, tysk bestiger af Ararat, ikke fra engelsk *parrot*, 'papegøje').

To enstavelsesrim af Aksel Olsen: 'hjertetræ' (hjerteformede blade) = *Cercidiphyllum* (blade som judastræ, *Cercis*). 'Rabarberpoppel' (rødstrengede, meget store mørke blade) = *Populus lasiocarpa* (loddenfrugtet).

Stavrim + gentagelse af tre isolerede lyde: J. Lange, fra svensk: 'KaMæLe-Onbusk' – og dansk 'kalkplet' = (blade får hvide og rosa pletter) = *Actinidia KOLoMiKTA* (kolomikta, navn fra Mansjuriet, ikke af latin 'color').

CERCIDIPHYLLUM JAPONICUM

HJERTETRÆ

Stavrim med gentagelse af enkelt isoleret lyd: J. Lange, kinesertræ = *Koelreuteria*. Skriften gentager endda 'er'.

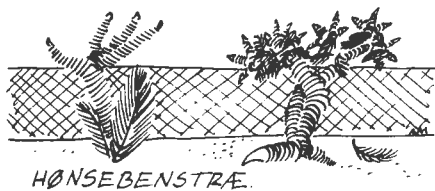
Lorenz Smith, 'Klitfyr' = *Pinus ConTorta* (*contorta* = forvreden).

Aksel Olsen, 'oktoberkirsebær' (efterårsblomstrende) = *Prunus subhirtella autumnalis* (efterårs-).

Endelig fra moderne sprog: 'hønsebenstræ' (brede hvide tuja-"skæl") = hibalebensbaum (japansk + tysk 'livstræ'). Aksel Olsen: 'pagodebusk' = 'prachtglocke'; 'og av-for-satan-gran' = 'sitka'.

HIBALEBENSBAUM

HØNSEBENSTRÆ

Ti procent ekko

Tilsyneladende foreligger der i alt i perioden 1915-1965 fjorten til femten markante ekkoord blandt de omkring 135 nye gængse sammensatte betegnelser for træer og buske. Selv om tilfældigheder tydeligvis spiller ind, kan det alt i alt virke som en overrepræsentation p.g.a. fornemmelse blandt havebrugsfolk for disse i de fleste tilfælde bekvemme dannelser. Især mærker man sig at Aksel Olsen, en af periodens storleverandører af nye vedplantenavne (omkring 25), har fire til fem genlydsnavne.

Ganske vist lader netop Aksel Olsen tre emner ligge. Og mulighederne 'agurk(e)magnolie' og det uævnte 'mandarinrose' = *Rosa moyesii*, fra svensk, optages først efter periodens slutning.

Torben Højsgaard Krogh
født 1927
vildhavejer, cand. mag.

Billedmedierne og sproget

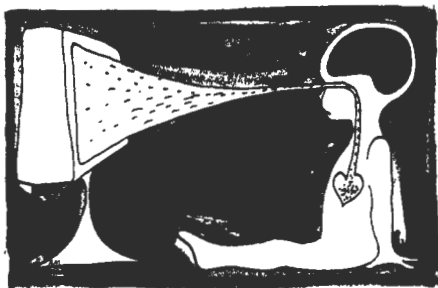
Vi kan glæde os når vi hører sproget brugt til at formidle åbenhed, tillid, forståelse. At sproget også kan bruges i forstillensens og manipulationens tjeneste ser vi dagligt eksempler på og heri er der intet nyt. Massemedierne har imidlertid tilført denne ældgamle kunst helt nye perspektiver. Reklamefolk, politikere, underholdningsbranchen og journalisterne udsætter os for et sandt bombardement af billeder og lyd og har vendt helt op og ned på sprogets plads i vores hverdag.

Vi må forestille os at sprogkontakten "i gamle dage" helt overvejende bestod af samtale på tomandshånd eller i mindre grupper med folk som var fysisk til stede, som man kendte, og var nogenlunde på lige fod med, hvad kommunikationen angik.

Envejskommunikation

I dag foregår en meget stor del af vores kontakt med omverdenen gennem TV. Kommunikationen er envejs. Vi har ingen muligheder for at svare umiddelbart, endside selv benytte os af billedmediet. Vi har ikke personligt kendskab til dem, der henvender sig til os, og vi er for dem en anonym og usynlig menneskemasse. De er professionelle mediefolk med adgang til støtte fra reklamefolk, psykologer og hvad de ellers måtte ønske af fagkundskab. Hertil kommer en ganske særlig virkning af de levende billeder, der som regel overdøver den ledsagende tekst og tale, og som ifølge psykologerne virker

stærkere og med mere følelsesmæssig appel end tale og skrift. TV-skærmen kan derved blive vejen til at omgå vores intellektuelle filter.

Ved redigeringen af TV-programmer må der skæres fra og klippes sammen, dokumentarindslag og fiktion, nyt og gammelt kan blandes og de tekniske muligheder er nærmest ubegrænsede og i hvert fald helt ugenomskeelige for den almindelige seer. Vi må regne med at blive udsat for megen manipulation, fra det let tendentiøse til ren svindel; og vi ved naturligvis at det kun sjældent afsløres.

Det ærinde TV-producenterne er ude i spænder fra nøgtern, statsligt finansieret nyhedsformidling til privatproducenters salg af underholdning, reklameindslag og politiske budskaber. At det ikke altid er seernes interesser der varetages, fremgår f.eks. af sponsorernes stadige kamp for at få reklamerne lagt ind i programmerne så vi tvinges til at se dem. Måske kan vi også med fjernsynets hjælp lokkes til at stemme på en politiker som vi ved

mere jævnbyrdigt samvær let ville gennemskue og tage afstand fra.

De mange TV-programmer, de ofte ultrakorte indslag og prisen for reklamer afspejler værdien af sendetiden og konkurrencen om den. Det hævdes at amerikanske politikere dresseres til at fyre deres budskab af på 15-20 sekunder, for det er den tid de ofte skæres ned til. Det kræver et hårdt optrukket budskab med appel til seernes følelser, og argumenter er der ikke plads til. Dansk fjernsyn viste os mod slutningen af det seneste amerikanske præsidentvalg mange eksempler på denne type indslag.

Nu er det jo os seere der tænder og slukker for fjernsynet, og dermed har vi afgørende indflydelse på forbruget. Erfaringer fra USA (Niel Postman, New York University) tyder dog på at hvis udbudet er stort og tillokkende, så når forbruget et omfang som må give betænkeligheder. Et almindeligt amerikansk barn ser 5000 timers TV før det som 6-årigt kommer i skole. Når det går ud af skolen har det set 16.000 timers TV. Den 20 årige amerikaner har i gennemsnit set over 1 million TV-reklamer. Mere end 100 millioner amerikanere har TV kørende 7 ½ time hver dag, året rundt, livet igennem. Sideløbende med denne udvikling er tiden og lysten til læsning ifølge Niel Postman reduceret og sprogfærdighederne forringet.

Det farlige fjernsyn

Det kan ikke undre at debatten om TV jævnligt har været præget af rene dommedagsvisioner. Mange har især været bekymrede for vores børn. Det har været hævdet at de har endnu sværere end voksne ved at skelne dokumentaroptagelser fra fiktion og derfor alene ser på

underholdningsværdien, selv når der f.eks. vises krigsoptagelser. Desuden har barnet problemer med at forholde sig til TV's overvældende mængde af stærke påvirkninger, hvad der godt kunne tænkes at smitte af på det selvoplevede i barnets virkelige verden.

Medieforskeren Birgitte Holm Sørensen (DSB magasinet, marts 1990) fra Danmarks Lærerhøjskole deler ikke denne pessimisme. Børn gennemgår ved hjælp af TV en kreativ læreproces. De udvikler en avanceret forståelse af billedsprog som mange voksne aldrig får. De lærer at skelne fiktion fra virkelighed og analyserer effektivt reklamefotos. Myterne om "det farlige fjernsyn" bør altså revideres og TV have lov til at komme ud af skammekrogen.

Vi har lov til at håbe at børnenes tilpasningsevne også på dette område gør nogle af de dystre profetier til skamme, men fristes til at spørge Birgitte Holm Sørensen om en-vejskommunikationen da slet ikke bekymrer. Og mediefolkens professionalisme som jo ofte bliver brugt imod os? Vore interesser som seere er som nævnt ofte i konflikt med producenters og sponserers. Selv vi voksne kan have vanskeligt ved at gennemskue manipulationsforsøgene. Og tvangsfodringsen og forbrugets størrelse griber i det mindste dybt ind i vores tilværelse.

Overfladiskhed

Ser vi på hele den beskrevne udvikling, er det vor tids livsstil i bredeste forstand vi har fat i, med kommunikationen som det gennemgående tema. Amerikaneren Christopher Lash (The Culture of Narcissism, 1980) ser sit land præget af en tiltagende overfladiskhed der har massemedierne som en afgørende forudsætning. Det gen-

nemgaende træk er en tendens til at dyrke det tilsyneladende fremfor den ægte vare. Om politikeren taler sandt er underordnet, bare han virker overbevisende. Ved hjælp af ansigtsløftninger og work-out søger mange at klamre sig til en illusion om ungdommelighed. Forbrug og besiddelse af materielle værdier får karakter af prestige og underholdning. Reklamesproget bliver ofte en pseudovidenskabelig jargon der skal imponere og overbevise, uden at der er dækning for det. Politikere og reklamefolk appellerer til selvsikkerheden og utilstrækkelighedsfølelsen og tilbyder idoldyrkelse som trøst. Eliten inden for sport, film, rockmusik og politik bliver gjort til en salgsvare.

Et næsten komisk eksempel på overfladiskheden er interessen for kropssprog. I dag er det ikke kun skuespillere der skal lære det, men også sælgere og mediefolk. Desuden har kurser inden for mange forskellige brancher indslag om kropssprog. Som modefænomen er det smart, og det er god underholdning efter middagen. Man lærer at virke afslappet, tryk, positiv, konstruktiv, glad, selvom man er anspændt, bange, reserveret, forvirret, ked af det. Kropssproget bruges altså mere i forstillelsens end i åbenhedens og forståelsens tjeneste. Som kuriosum ser vi, især på TV, at kropssproget helt forudsigeligt har fået sin jargon, f.eks. de få, indlærte, evigt gentagne håndbevægelser.

Sprog kontra billedmedier

Vi kan anse kropssproget for et kuriosum, men ser vi på det talte og skrevne sprog, er det tre helt afgørende spørgsmål der trænger sig på:

- Er sproget truet af TV-mediets fremmarch?
- Hvad er sprogets styrke sammenlignet med billedmediernes?
- Kan vi benytte sproget til at dæmme op for TV's negative effekter?

Det første er der som anført nogle der mener at kunne svare bekræftende på.

Det andet spørgsmål vedrører det komplicerede samspil mellem billede og sprog, og det er præget af at de to sider af kommunikationen har deres styrke på forskellige områder.

Barnets visuelle kommunikation med omverdenen, dvs. dets brug af trykte eller levende billeder, udvikles tidligere end den sproglige, og vore drømme og fantasier domineres livet igennem af billeder. Vi genkender, afslører, husker, forestiller os og forstår ofte lynhurtigt gennem billeder. Form, størrelse, farve og bevægelse kan vanskeligt beskrives. TV-billedet kan med moderne teknik bringes til at køre langsomt, stå stille, repetere og det kan detaljere, dokumentere, analysere.

Sproget er til gengæld suverænt på nogle helt fundamentale områder, først og fremmest i vores begrebsverden. Definitioner, præcision og logisk sammenhæng hviler på sproget. Det præger ikke blot dialogen med dens modspørgsmål og argumentation, men også den helt private fordybelse og eftertanke. At også sproget er forankret i det ubevidste og i vores følelsesliv fremgår af at psykoanalysen siden Freud's tid har haft tradition for en omfattende sprogteoretisk debat om disse sammenhænge.

Budskabets klarhed

Skal vi herefter resumere behov og muligheder, så er der først og fremmest brug for at styrke sprogets posi-

tion i og uden for den billeddomine- rede massekommunikation. Mulighe- derne ligger i at vi kan noget andet – og på flere områder mere – med sproget end med billederne. Sproget er tilgæn- geligt for os alle, det giver os mulighed for at nå mennesker omkring os, det ak- tiverer os og det stiller krav. Men frem- for alt er det vort bedste værn mod bil- ledmediernes virkelighedsfordrejning og manipulation. Til det komplicerede samspil mellem billede og sprog har billedmedierne tilføjet en betænkelig ubalance. Måske kan vi genoprette bal-ancen ved også at bruge sproget på en ny måde. Forudsætningen vil være at vi gør sprogets indhold og budskabets klarhed til hovedsagen. At vi lærer at skelne det enkle og præcise fra det uklare og den sproglige kosmetik. Det gælder i høj grad også i den private sfære selvom det i relation til billedme- dierne har faet en ganske særlig betyd- ning.

Sprogrøgterne burde i dag se det som deres fornemste opgaver at føre krig mod det uklare sprog. Stille krav til de andres sprog, men arbejde lige så nøjeregnende med deres eget. Det uklare sprog får os til at tage fejl af os selv og de andre. Vi bliver uenige på grund af misforståelser. Vi spilder hin- andens tid eller træffer de forkerte be- slutninger, måske selv når det er aller- vigtigst at ramme rigtigt. Vi lader os forføre til at handle imod vore egne in- teresser. Til at købe ting vi ikke har brug for, til at vælge politikere som kun tilsyneladende taler vores sag. Selv i vores mest basale holdninger kan vi ligge under for begrebsforvirring, være vildledt af presse og politikere eller af en uklar debat med vennerne.

Det klare sprog udtrykker den klare tanke. Det gælder når vi i ensomhed forsøger at sætte ord på vore egne tan-

ker, når vi taler med den udkarne, del- tager i en gruppediskussion eller som en af tusinder lytter til nyhederne på TV eller radio. Hvad enten vi diskutere personalepolitik, spisevaner, sam- livsproblemer, antisemitisme eller bør- neopdragelse, så bør vi starte med tan- ken og spørge os selv:

- Hvilket eksempler tænker jeg på?
- Hvilke billeder ser jeg for mig?
- Hvad er mit erfaringsgrundlag?

Og gå videre med sproget:

- Hvilke definitioner bruger jeg af de vigtigste begreber i debatten?
- Har jeg nogenlunde rede på de and- res definitioner?

Det er ikke meningen at al tale skal være velovervejede foredrag, eller at spontaniteten skal lægges for had. Men vi skal være opmærksomme på når det uklare sprog kommer os i vejen, kunne vægte betydningen af det og gøre noget ved det.

En ny sprogrøgt

TV-kommunikationen er stadig præ- get af udvikling og eksperimenter. Mu- lighederne synes næsten ubegrænsede og vanskelige at vurdere for os almin- delige seere. På dette område skal vi måske være glade for at være bagefter udlandet, hvis erfaringer vi kan lære af. Vi må prøve at undgå at komme i lom- men på sponsorer eller andre interes- segrupper og holde os fri af manipula- tion og vildledning og af den overfla- diskhed som et hæsblæsende tempo og jagten på effekter trækker med sig. Vi skal kræve at TV ikke skræmmer vore børn, undergraver deres dømmekraft og deres evne til selvoplevelse i virke- lighedens verden. Vi må søge alternati-

ver til deres forbrug af TV, så de ikke gror fast i et kunstigt behov for passiv underholdning. Udover en fornuftig finansiering, sendetid og programlægning, som mest er politisk bestemt, bør redaktion og journalister lægge vægt på gennemskuelighed, dokumentation og dybdeboring. Det vil i TV's billeddominerede verden sige at sproget prioriteres højt både i TV-produktionen og i journalisternes uddannelse, både i deres tale til os seere og i deres interviewteknik, især når de møder politikere.

Kaster vi os over en sprogrøgt som denne, bevæger vi os langt væk fra stavfejl og fladdansk og vel egentlig lidt ind på filosofiens område. Der er som nævnt tungtvejende grunde til at gøre det, men opgaven er ikke let. En rask beslutning og en ordbog er i hvert fald ikke nok. Der skal langvarig undervisning eller intensiv kursusvirksomhed til. Vi må lære at analysere vore egne sprogvaner og i vid udstrækning lægge dem om. Vi skal lære at læse og lytte på en ny måde og automatisk skelne godt sprog fra dårligt.

I skolerne vil dette kræve en del om-lægnings af danskundervisningen. Der er i de senere år set tilløb til en sådan kritisk analyse, f.eks. af litterær stil og reklamesprog, men der skal langt mere til, og det skal frem for alt sigte på direkte anvendelighed i livet efter skolen.

Sproglig kvalitet

Universiteter og andre uddannelsesinstitutioner bør lægge langt mere vægt på sprogets kvalitet. En stor del af undervisningen baseres på rapporter som ofte er skrevet i et sprog der afslører skolens forsømmelser. Hvis mange af underviserne så også har problemer med sproget, bliver resultatet selvsagt,

af de studerende tager deres sproglige ufuldkommenheder med sig ud i arbejdslivet.

Journalisterne har en nøgleposition. Det er svært at forestille sig noget sted hvor grundlaget for en ny og tidssvarende form for sprogrøgt med større effekt kunne indarbejdes. Aviser, TV og radio giver os dagligt eksempler på, at mange journalister langt fra er udlært på dette område når de slippes løs på os læsere, lyttere og seere.

Inden for det politiske liv kunne arbejdsmarkedets parter og de politiske foreninger have megen gavn af at lade sprogrøgt indtage en fremtrædende plads i de kurser der afvikles så mange af.

LO-kurserne bruger i forvejen video-øvelser i forhandlingsteknik og mundtlig fremstilling. Det ville være helt naturligt at føje en videregående sprogrøgt hertil. Noget tilsvarende gælder også Arbejdsgiverforeningens kurser.

Når nu stil og status dyrkes så meget, så kunne det måske blive smart at tale et klart og enkelt sprog. "Sådan taler den stærke leder". Tilsvarende kunne det overforsigtige, indholdsløse floskelsprog stå for den svage, lidt komiske figur. Det bringer os uægteligt tilbage til den ubehagelige imagedyrkelse, men her kunne den i det mindste motivere i en gunstig retning.

Det er kutyme i dag at anmelde og kvalitetsbedømme alt, ikke blot teater og film, men også gårsdagens TV-avis og de mest søgte spisesteder. Hvor kunne man ønske sig at en virkeligt sprogkyndig blev sat til at anmelde sproget i TV-programmer, avisernes debatindlæg, inklusiv lederne, og mange andre vigtige budskaber. Det kunne utvivlsomt både motivere og vejlede.

Indsatsen for det gode sprog er en udfordring til en ny type sprogrøgtre. I vores lille land har vi forudsætninger – velstand, uddannelsesniveaue og kulturarv – for at nå længere end de fleste andre lande. Vil Mål og Mæle lægge spalteplads til en debat om dette emne?

Sprogrøgterens aftenbøn

Til slut sprogrøgterens aftenbøn til sin gavmilde men også krævende gudinde:

☆

Lær mig at elske og dyrke sproget som en del af min virkelighed. At se det som båndet der forener mine tanker og følelser, former min identitet og knytter mig til mine medmennesker.

☆

Lær mig at elske det klare og enkle sprog.

☆

Lær mig at afsky tågesnak og sproglig kosmetik.

☆

Lær mig at være åben men kritisk over for det nye i sproget.

☆

Giv mig chancer for at leve en tid med andre landes sprog og kultur.

☆

Lær mig at være en god sprogrøgtre, at forny mit eget sprog med fantasi og engagement, og de andres med forståelse og tålmodighed.

Mogens Føns
født 1934
Overlæge
Centralsygehuset i Hillerød

Betydningen af ordet 'i'

Det mindste ord der findes på dansk er ordet *i*. I hvert fald så vidt angår udtrykket: det fylder mindst. Men pudsig nok er ordet *i* også et af det største ord der findes på dansk – nemlig for så vidt angår indholdet: det betyder mest. Denne artikel handler om hvad *i* betyder.

Tag et eksempel: *Lenin boede i 3 måneder i København*. Det er meget klart at *i* ikke betyder det samme de to gange det forekommer i denne sætning. Første gang betyder *i* 'med en varighed af' og anden gang betyder *i* 'på overfladen af og rumligt omgivet af'. Det er altså korrekt omend lidt omstændeligt at sige at sætningen betyder: 'Lenin boede med en varighed af 3 måneder på overfladen af og rumligt omgivet af København'.

Ordet *i* betyder således to forskellige ting i den samme sætning afhængigt af hvilke umiddelbare omgivelser det har. Det er det jeg mener når jeg siger at ordet har en omfattende betydning.

Størrelsen på 'skrivemaskine'

Nu er det ikke helt simpelt at tale om hvad ord betyder, for man kan kun tale om det ved andre ord. En orddefinition består således af et ord, det der skal defineres, her: *i*, et lighedstegn der betyder: 'betyder det samme som', og nogle andre ord, definitionen, i enkelt citationstegn, de angiver betydningen; de kan principielt indgå på ordets plads i en hvilken som helst sætning. (Det gælder dog sjældent i praksis).

Hvis man fx slår op i *Ordbog over det Danske Sprog* under ordet *skrivemaskine* står der: 'mekanisk indretning (maskine), hvormed man frembringer skrift ved at trykke paa nogle skriftyper forsynede stempler ell. stænger som danner et klaviatur (foran paa maskinen)'. Og det fungerer! I stedet for: *Hvis man skrev på skrivemaskine ville det gå hurtigere* kan man skrive: *Hvis man skrev på en mekanisk indretning (maskine), hvormed man frembringer skrift ved at trykke paa nogle med skriftyper forsynede stempler ell. stænger som danner et klaviatur (foran paa maskinen) ville det gå hurtigere*.

Nu kan man jo sige at definitionen på *skrivemaskine* er større end både den ene og den anden af betydningerne af ordet *i* – og større end dem begge tilsammen. Det kan være et argument for at sige at ordet *skrivemaskine* betyder mere end ordet *i*.

Hertil er der to ting at indvende: for det første kan *i* betyde ikke 2 men 10 eller måske 20 forskellige ting – som jeg skal vise senere – og for det andet er definitionens længde ikke ensbetydende med betydningens omfang; det er ofte lidt tilfældigt hvor lange definitionerne skal være for at adskille definitionen af et ord fra definitionen af andre ord. Fx kunne man nok have klaret sig med følgende definition af *skrivemaskine*: 'mekanisk indretning, hvormed man frembringer typeskrift ved at trykke på tangenter'. Mig bekendt findes der ikke andre mekaniske

indretninger der frembringer skrift med tryk og som har klaviaturet bag på maskinen eller andre mekanismer end stænger og typer. Ja, man kunne måske have defineret en *skrivemaskine* som en 'typeskriver' det hedder den jo på engelsk.

Når definitionerne fylder så meget er det fordi de også skal give læserne en forestilling om hvordan indretningen ser ud og virker. Der er altså flere krav til definitionen end det at den skal kunne erstatte ordet i en sætningssammenhæng.

Flertydighed som omfang.

Derimod er det aldrig tilfældigt om man skal sige at et ord i forskellige omgivelser har 2, 3 eller 20 forskellige betydninger. Det er faktisk en meget grundlæggende side ved vores sprog. Man kunne måske godt finde andre og kortere definitioner af de to betydninger af ordet *i* i den sætning som er nævnt ovenfor, men man kunne aldrig finde en og samme definition som kunne erstatte *i* i begge de sammenhænge det forekommer i: 'Lenin boede med en varighed af 3 måneder med en varighed af København'. 'Lenin boede på overfladen af og rumligt omgivet af 3 måneder på overfladen af og rumligt omgivet af København'. Sætningerne bliver ikke blot stilistisk uskønne på grund af de omstændelige gentagelser, men fuldstændig meningsløse hvis man ikke anerkender at *i* har to forskellige betydninger.

Det er derfor jeg hævder at ordet *i* betyder mere end ordet *skrivemaskine*. Det fylder ganske simpelt meget mere i ordbogen. Ordet *i* fylder således i Ordbog over det Danske Sprog – når man ikke medregner betydningerne 'bogstavet i' og 'jer' – 27½ spalte, mens

skrivemaskine kun fylder en brøkdel af en spalte.

'i' i ODS

Det er nemlig også således at *i* ikke blot betyder to ting men 28 forskellige ting – i hvert fald hvis man slår op i ordbogen. Der er anført 13 betydninger som er delt op i ialt 28 underbetydninger. Her er der et par eksempler:

1) om sted ell. tilstand hvori en (noget) er (opr. m. dat.).

1.1) om væren inden for gænserne af; omgivet ell. omsluttet af (ofte m. afsvækket steds-bet.). *Børn skulle døbis i kirkens Funt* (dvs. v. hj. af vandet, som er i en døbefont). DL. 2-5-3. *Livsens Træ midt i Haven* 1Mos. 2.9... (...)

1.3) om tilstand, hvorunder en lever, noget befinder sig. *I dit ansigts sved skal du æde dit brød*. 1Mos. 1.19 ...

1.4) om helhed, samling ell. antal hvoraf noget udgør en del, hvortil det hører, ell. hvormed det er blandet (...) *du maa frit æde af alle træer i Haven* (dvs. alle havens træer). 1Mos. 2.16. ... (...)

10) ved hjælp af. 10.1) om middel el. redskab. ... *At blæse i Valdhorn; i Trompet*. ... om maaden hvorpaa en handling udføres, en følelse næres. *du skal elske Herren din Gud i dit ganske hjerte* (...) Matth 22.37.

Efter hvert citat er det angivet hvor citatet stammer fra. DL er Christian V.s danske lov (1683), Mos er Mosebøgerne i bibeloversættelsen 1871 og Matth er Matthæus' Evangelium i oversættelse fra 1819.

Lighed i betydning

Når man ser disse eksempler på orddefinitioner, kan man komme i tvivl om hvad det egentlig vil sige at samme ord har to forskellige betydninger i to forskellige sammenhænge. Hvornår er

betydningen i to sammenhænge så forskellige at man må sige at det er forskellige betydninger, og hvornår er de så ens at man siger at det er samme betydning?

Man kan jo fx undre sig over at ordet *i* skulle betyde noget forskelligt i de to eksempler fra skabelsesberetningen: *Livsens Træ midt i Haven* 1 Mos.2.9.... og: *du maa frit æde af alle Træer i Haven* (dvs. alle havens træer). 1Mos.2.16. ...

I første eksempel skulle *i* efter ordbogen betyde: 'om væren inden for grænserne af; omgivet eller omsluttet af (ofte m. afsvækket steds-bet.)' mens det i andet eksempel skulle betyde: 'om helhed samling ell. antal hvoraf noget udgør en del, hvortil det hører, ell. hvormed det er blandet'.

Og det kan jo ikke passe for den eneste forskel er jo om der er ét træ eller flere træer i Haven, og selv om det selvfølgelig er en anden forestilling om der er et eller flere træer i haven, så kan det næppe give nogen forskel i betydningen af ordet *i*. Man må kræve noget mere for at det giver forskel i betydning end blot at det er forskellige sammenhænge.

Forskel i betydning

Det man kan kræve, må være at man ikke kan bruge ordet i den ene betydning i den anden sammenhæng og ikke i den anden betydning i den første sammenhæng. Som i eksemplet: *Lenin boede i 3 måneder i København*. Ordet kan ikke betyde 'med en varighed af' i den anden sammenhæng og det kan ikke betyde: 'på overfladen af og rumligt omgivet af' i den første.

Man kan vel nok hævde at *i* godt kan betyde: 'om væren inden for grænserne af; omgivet ell. omsluttet af (ofte m. afsvækket steds-bet.)' i eksemplet *du*

maa frit æde af alle træer i Haven, og man kan også godt hævde at *i* kan betyde: 'om helhed samling ell. antal hvoraf noget udgør en del, hvortil det hører, ell. hvormed det er blandet' i eksemplet: *Livsens Træ midt i Haven*. Dermed er det vist at der ikke er så stor en forskel på betydningen af ordet *i* i de to sammenhænge at man kan tale om to forskellige betydninger – de udelukker nemlig ikke hinanden.

Zeugmaprøven

Nu er definitionerne i ordbogen faktisk ikke så gode at de tvangløst kan indgå på ordets plads i de sætninger som man skal afprøve. Derfor kan man ikke umiddelbart afprøve om én betydning er udelukket i én sammenhæng og en anden i en anden.

Hvis man derfor vil afprøve om to varianter af betydningen af et ord faktisk er to forskellige betydninger, eller blot den samme betydning i forskellige sammenhænge, kan man benytte "zeugmaprøven". Zeugma er en stilistisk figur der kan defineres som en overraskende sammenstilling eller forbindelse af sideordnede men indholdsmæssigt forskelligartede led (fx *vi havde regnvejre og håndværkere*).

Man skal nu prøve at sideordne de sammenhænge hvori ordet får forskellige betydninger; kan man ikke det uden at få samme virkning som denne stilistiske figur, er der tale om to forskellige betydninger; kan man sideordne dem, er der tale om en og samme betydning.

Et godt eksempel er følgende gåde: *Hvad er højest: Rundetårn eller et torstenskrald?* Her er det ordet *højest* som har to forskellige betydninger, nemlig: 'længst op i rummet' og 'med størst lydstyrke'. Man har så sideordnet de to sammenhænge hvori ordet *højest* får

forskellige betydninger, nemlig *Rundetårn er højest og tordenskraldet er højest*; og det giver tydeligvis en komisk virkning som i en zeugma. Derfor er der tale om to forskellige betydninger af ordet *højest*.

Man skal dog lige passe på at ikke alle zeugmaer automatisk er tegn på to betydninger af samme ord. Fx lyder: *Der er bakterier i mælken og glasset forkert eller komisk*. Men det er faktisk samme betydning af ordet *i*, nemlig 'på overfladen af og rumligt omgivet af'. At det forholder sig således kan man se af at der ikke er noget komisk i at sige: *Bakterierne er ikke i mælken, men glasset*, hvor de samme to kontekster til *i*, nemlig *mælk* og *glas*, også er sideordnet. Zeugmavirkningen skyldes her andre forhold, nemlig at sideordningen med *og* er irrelevant.

Lenin og Paradiset

Lad os prøve at gøre det samme først i Lenin-eksemplet: *Lenin boede i 3 måneder og København*. Det er så tydelig en zeugma at det slet ikke giver nogen mening. Og Paradis-eksemplerne: *Livsens træ og alle de andre træer stod i Haven* – det går helt fint. *i* betyder altså de samme i de to eksempler med Paradisets have. Og hvad så med: *I Paradisets have og dit ansigts sved skal du æde dit brød?* Nej, den går ikke, det er en zeugma, og *i* har altså forskellige betydning i *i haven* og i *i dit ansigts sved*.

Man må altså konstatere at de betydningsskel der er lavet i ordbøgerne nogle gange er gode nok, men ikke altid er lavet således at de afspejler de regler som må være indbygget i vores hoveder, når vi så tydeligt kan høre forskel på eksempler med zeugmavirkning og eksempler uden. De betyder så også at man ikke uden videre kan tage for gode varer at der er 28 for-

skellige betydninger af *i* bare fordi det står i ordbogen. Den er ude på noget andet – eller også er den bare ikke lavet omhyggeligt nok.

Den betydningsløse betydning

Før man går i gang med at lave zeugmaprøver for at finde ud af hvor mange ting ordet *i* faktisk kan betyde, må man gøre sig klart at der er bestemte forekomster af ordet hvor man slet ikke kan lave zeugmaprøven. Der er for det første de faste udtryk, som fx *gå i vandet*, *gå i stå*, *gå i seng*. Ganske vist lyder det komisk at sideordne to af sådanne udtryk, fx *gå i vandet og stå*, men det karakteristiske for sådanne faste udtryk er at *i* slet ikke betyder noget i sig selv.

Man kan se det af at *i* ikke kan udskiftes med noget andet ord i sammenhængen. I udtrykket *at svømme i vandet* har ordet *i* en bestemt betydning, for hvis man skifter *i* ud med *under*: *at svømme under vandet* så får udtrykket en anden betydning. Men i udtrykket *gå i vandet* (*i* betydningen 'lave en dumhed') kan man ikke skifte *i* ud med noget som helst. Det giver næsten ikke nogen mening at sige *gå under vandet* – i hvert fald ikke nogen mening som bevarer nogen af betydningskomponenterne fra 'lave en dumhed'.

'i' som genstandsmærker

En lidt anden type forbindelser er dem hvor ordet *i* kun er styret af det foregående udsagnsord (eller biord eller til-lægsord), fx *resultere*, *hindre*, *deltage*, *forske*. Man kan slet ikke angive genstanden for disse handlinger uden at angive den med ordet *i*. Man kan sige at disse udsagnsord tager middelbart genstandsled: *resultere i noget*, *hindre nogen i noget*, *deltage i noget*, *forske i*

noget; genstandsledet formidles af ordet *i*. (Man kan også sige at udsagnsordene hedder *resultere i*, *hindre i*, *deltage i* og *forske i*; det er bare mystisk at vi ikke skriver dem i ét ord så).

Heller ikke i disse sammenhænge kan forholdsordet *i* skiftes ud med andre forholdsord; man kan ikke sige: *resultere under noget*, *hindre nogen på noget*, *deltage af noget*, *forske fra noget*. Ordet *i* har således ikke nogen egen betydning som står i modsætning til betydningen af andre ord. Men i disse sammenhænge har *i* trods alt lige så meget betydning som genstandsfaldsendelsen i ordet *ham* som står i modsætning til ordet *han* som er det samme ord men i nævnepald. Genstandsfaldsformen i *ham* angiver at ordet er genstandsled for verbet, mens vævnepaldsendelsen i *han* angiver at ordet er grundled. Det er derfor man kan se forskel på sætningerne: *ham kender hun* og *han kender hende*.

I disse sammenhænge betyder ordet *i* altså: 'navneordet er genstandsled, styret af udsagnsordet'. Og det er dog mere end ingen betydning. Men det er ikke en betydning som det er værd at skrive i en ordbog – i hvert fald ikke som en ny betydning for hvert nyt udsagnsord som angiver sit genstandsled med dette ord. Man kunne derimod måske sætte alle de eksempler sammen, hvor *i* angiver genstandsled, og sige at det her fungerer som en bøjningsendelse – lige som kasus – i forhold til de og de udsagnsord (og biord og tillægsord).

Hvor mange betydninger har *i*?

Når man har set bort fra de faste forbindelser og de eksempler hvor *i* angiver genstandsfald for bestemte udsagnsord, kan man ved at lave så mange zeugmaprøver som man har lyst

til – og det er faktisk meget morsomt – finde frem til hvor mange betydninger der faktisk er af ordet. Det er mit forslag at der er 11 betydninger, hverken mere eller mindre. Jeg angiver dem i kort ordbogsform her, og bagefter argumenterer jeg for at det er netop disse betydninger. Jeg angiver hvilken type omgivelser der hører til hvilke betydninger; det er når vi har undtaget de faste forbindelser og de verber der styrer *i*-genstandsfald, altid de ord der kommer bagefter forholdsordet der er den relevante omgivelse, og de kaldes i den danske tradition for forholdsordets *styrelse*; Jeg angiver altså for hver betydning af ordet *i* hvilken indholdsmæssig type styrelsen skal høre til:

1. *i* (styrelse: konkret) = 'med rumlig position på og omgivet af', eks.: *syv værelser i huset*, *træet i haven*,
2. *i* (styrelse: konkret, kun efter retningsbiord) = 'med retning til en position på og omgivet af', eks.: *ned i kælderens*, *ud i friheden*.
3. *i* (styrelse: følelse) = 'under psykisk tilstand af', eks.: *vågne i rædsel*, *gøre noget i søvne*
4. *i* (styrelse: synlig dimension) = 'med (form/ størrelse/udseende af)', eks.: *i forskellige bredder*, *i glade farver*
5. *i* (styrelse: sted, om geografiske, sociale og andre steder) = 'på stedet som kaldes', eks.: *de boede i USA*, *i Europa*
6. *i* (styrelse: tidsangivelse) = 'på en tid eller et tidspunkt' *mødet i juni*
7. *i* (styrelse: tilstand eller omstændighed) = 'under en tilstand af, under omstændigheder af, under betingelser af', eks.: *i dette perspektiv*, *i sådanne tilfælde*, *i dit ansigts sved*
8. *i* (styrelse: tidsenheder, kun efter tilstands-udsagnsord) = 'under varigheden af', eks.: *eksperimentet kørte i 4 år*

9. *i* (styrelse: aktivitet) = 'under en proces eller begivenhed af', eks.: *det opstår naturligt i kommunikationsprocessen*

10. *i* (styrelse: tegn) = '(en del af) betydningssindholdet af' eks.: *hun læste i en gammel bog, et kapitel i bogen*

11. *i* (styrelse: klædningsstykker), 'iført som beklædning', eks.: *i kjole og hvidt, i bare ben*

i-komik

Denne liste er faktisk temmelig langt fra den inddeling i betydningsforskelle som man kan finde i ordbogen, men den kan begrundes med et helt batteri af zeugmaprøver: ingen af de 11 betydninger (som ikke er faste udtryk eller genstandsledsmarkører) kan sideordnes med nogen af de 10 andre uden at resultatet bliver en zeugma:

Ulven sov i laden og fåreklæderne.

Dan faldt i kamp og rustning.

Kapitler i bøger og forskellige længde.

I vrede og begyndelsen skabte Gud himlen og jorden.

5 minutter i ni og en halv time mere.

Du skal æde dit brød i Paradiset og dit ansigts sved.

Han vågnede i sin seng og rædsel.

„HAN VÅGNEDE I SIN SENGE OG RÆDSEL.“

Hun læste i fortvivlelse og en gammel bog.

De befandt sig i haven og USA.

Læg mærke til at hvis man prøver at sideordne to styrelser som hører til samme betydning, giver det ikke nogen komisk effekt:

Et hus i glade farver og fem etager.

I søvne, men stor ophidselse gik hun ud på taget.

De blev udbredt i både USA og Europa.

Nogle af de sidste eksempler kan nogen måske protestere mod. Men selv om de gør det, kan de næppe nægte at disse eksempler er mere acceptable end eksemplerne ovenfor. Der synes at være en glidende overgang mellem komik og ikke komik.

Og det er ikke mærkeligt at forskellige folks tærskel for hvad der er komisk, og hvad ikke, er mere flosset end tærsklen for hvad der er korrekt og ukorrekt. For der er her tale om regler i sprogets vækstlag, de områder hvor sproget udvikler sig og ændrer sig lige nu.

Folk bruger fx forholdsordet *i* i en ny og spændende kombination som en stilistisk figur med overraskende virkning, og alle kan høre at det er nyt og afvigende. Men hvis det griber om sig, bliver det en del af sprogets system.

De døde metaforer

Dette er også forklaringen på hvorledes det samme lille ord kan have fået så mange forskellige betydninger. Det er fx påfaldende at mange forholdsord har en betydning som gælder position i rum, og en anden som gælder varighed eller tidspunkt: *de sov i salen, de sov i to minutter, de vågnede på gulvet, de vågnede på 5 minutter.*

Man må forklare det således at brugen af forholdsordene *i* og *på* om tid oprindeligt har været en slags metaforer. Rummet er jo velkendt og forskellen på *i* og *på* er her ganske klar: *på* betyder: 'med rumlig berøring med og understøttet af', mens *i* betyder: 'på og omgivet af', der skal altså være sider som det der er *i* noget, er inden for; en væske holdes fx på plads af koppens sider når den er *i* en kop, mens der ikke skal være sider ved 'på': isterningen kan ligge *på* tallerkenen.

Når man så skal tale om tiden, som sammenlignet med rummet er uanskuelig og uoverskuelig, kan man gøre det i analogi med de rumlige forhold. Når man skal tale om varigheden af noget der ikke har nogen grænser, men som beskrives som inden for grænserne af en bestemt varighed, dvs. når man skal tale om varigheden af processer og tilstande, så bruger man *i*: *hun sov i 4 timer*. Men når man skal tale om varigheden af noget som tydeligvis har en indbygget grænse for sin varighed, nemlig om begivenheder, og vil beskrive at denne varighed ikke overskrider varigheden af et bestemt tidsrum, så kan man bruge *på*: *De vågnede på 2 minutter*.

Man kan sige det således at man hævder tidsmæssigt flydende processer op 'i' et varighedsmålebæger, mens man blot stiller tidsmæssigt faste og afgrænsede begivenheder oven 'på' en varighedsmålestok. På den måde kan man anskue brugen af forholdsordene *i* og *på* om tid som metaforer, en dristig måde at tale om det udefinerede og uafgrænsede ved hjælp af dets lighed med det velkendte og velafgrænsede.

Jeg tror roligt at man kan sige at dette har grebet om sig. Man kan jo slet ikke klare sig uden at kunne tale om tid. Derfor at denne oprindelige

metafor, holdt op med at være en ny og dristig brug af sproget og blevet en fast betydning af ordene. Det er det man kalder døde metaforer. Og dermed har samme ord fået to forskellige betydninger afhængigt af hvilke sammenhænge det forekommer i. Og sådan er det hele vejen: for alle de andre betydninger af ordet *i*, og for alle de forskellige betydninger af andre ord. Det meste af sproget er således en kirkegård af døde metaforer.

Ole Togeby
f. 1947,
lektor i dansk sprog.

Uden for samfundet

Hermed tænker jeg ikke på de ord, der ikke kan nævnes i godt selskab, for de har dog deres bestemte plads inden for sprogsamfundet, og de fleste af dem er tilmed uundværlige, selv om det er blevet skik og brug ikke at nævne dem i visse omgivelser. Og hvad er forøvrigt et uartigt ord? Til en tid er det unævneligt, til en anden tid er det kommet ind i det gode selskab. De, der nu er et halvt hundrede år, vil kunne tænke sig, hvilken ravage et ord som særk kunde fremkalde i godt selskab. Selv husker jeg en ung pige, der kun med største besvær fik udtalt et ord, som omstændighederne førte med sig, at hun skulde nævne, nemlig loppe. Og hvor følte det ikke som elegant klaret, når en dame fortalte om en anden, at varmen trillede ned ad panden på hende. Jeg har tidligere omtalt en mands forargelse ved at høre ordet "sved" nævne, og der var i det tilfælde dog ingen damer til stede. Og der kunde nævnes dristigere ord, der nu er sluppet ind i dannet selskab.

Nej, udannede ord kan man lige så lidt sætte uden for samfundet som udannede mennesker; det kan man snarere gøre med al slags jargon, fordi betydning og brug her er så usikker og kortvarig, at man ikke ved, om man skal kalde sådan en foreteelse for et ord eller ikke. Det er dog ikke, hvad man i almindelighed kalder jargon, jeg her vil behandle, den interesserer mig mindre. Hvad kan der fås ud af det nu glemte pivæng, eller det døende hamper? Og hvad morsomt er der ved det

for tiden grasserende "panik": Sikken panik, der blev mellem os pensionærer, da fru Larsen kom med en stor madkurv og sagde, at nu skulde vi i skoven! Man skal vel være under tyve år for at more sig over det? Jeg hørte også i sin tid mine børn sige: det er meget nais. – Dem morede det naturligvis.

Men ved siden af den egentlige jargon findes en hel række ord eller anvendelser af ord, der er af en lignende løs eller fantasifuld karakter, og som en alvorlig ordbog kun til dels vedkender sig.

...[Et eksempel er:] *kalurius*. Vi opdagede da endelig *kalurius* og fik ham halet frem; her kommer jeg så med *kalurius* o.s.v. Det siges mest om mennesker, især om dem, der er blevet borte eller har skjult sig. Brugen af ordet er svær at fastslå, jeg kunde også tænke mig det brugt om en kalv eller en gris, der er løbet sin vej. Om ting kan det vist ikke godt bruges.

Til betegnelse af mennesker kender jeg ikke mange af den slags ord; de fleste vil gerne få en hånlig betydning og altså blive rene skældsord. Jeg går over til ordet *kammerat*. Brugt om mennesker er det i denne forbindelse uden interesse, men det bruges ubestemt om visse ting, især store: Om en gedde på ti pund kan man sige, at det er en ordentlig kammerat. Eller: Her skal de se en af tørvenerne; sådan en kammerat er det. En stor frikadelle kan kaldes en kammerat; mon også en stor bøf? Kammerat kunde altså siges om fisk, også om

andre dyr: Sådan en kammerat som Trofast, han æder ikke for så helt lidt. Om store husdyr er det vist mindre brugeligt, lige sådan om mennesker.

Ganske almindeligt om ting er: *himpegimpe* (på jysk: *himstrigimst*). Gimpe betyder at vippe; gimpeis kaldes i Jylland et stykke løshugget is til at løbe hen over. "Gimpe" var en vis indretning i en mølle, og på Sjælland siges endnu: en himpegimpe til en vejrmølle, – hvor der er tale om en ting, man ikke ved navn på, eller især om noget, man ikke har lyst til at forklare. Den jyske form synes at have en mere vidtstrakt anvendelse om en mindre ting, der hører til et større hele. Det har vistnok heller ikke så meget af den spottende klang, som er betegnende for den sjællandske form. – Hvordan bruges "dyret"? Jeg stillede dyret uden for så længe, – det siges f.eks. om en cykle og bruges vel mest om maskiner og lignende indretninger: Jeg må hellere tage hele dyret herhen, så kan De selv se på det.

Mere omfattende er "redeligheden": Det er en nydelig redelighed, du dær har lavet, – men det kan også siges uden nedsættende betydning om ting, der hører sammen: Hun tabte hele redeligheden på gulvet; jeg solgte hele redeligheden for to hundrede kroner. – Det er altså omtrent det samme som *molevitten*, dog kan det sidste bruges om penge eller værdisager: Han stak af med hele molevitten (næppe: med hele redeligheden). – En lignende usikker klang har "biksen"; det siges nedsættende om en lille, tarvelig restaurant eller et snusket pensionat, men kan også siges uden ironi om en forretning eller et hus o.s.v.: Han solgte hele biksen og stak til Amerika. Et nyt ord, der nu synes at have fået godt fat, er "kluns": Han blev af med hele sit kluns

på rejsen; – det betegner tøj eller bagage og omfatter ikke så meget som de lige nævnte ord, men for resten må jeg tilstå, at jeg er noget usikker om ordets anvendelse, hvad man let bliver, når man er over jargonalderen.

Men der findes et allerede gammelt og morsomt ord af udstrakt anvendelse, som jeg til slut vil skænke en mere indgående opmærksomhed, og det er ordet *historie*; det berører i et enkelt tilfælde ordet redelighed: Det er en nydelig historie, du der har lavet. Han solgte hele historien for ti tusind kroner, – men det har et betydningsområde, der overgår alle de andres. En historie er altså en skandale eller en forbrydelse: Denne her historie vil nok skaffe ham et par års tugthus, – men det kan også betegne vistnok ethvert foretagende i stor stil; det bruges mest om rent materielle virksomheder, men også om åndsarbejder i mere egentlig forstand: De forenede cementfabrikker er en større historie, det står selskabet i sådan noget som et par millioner kroner. Det ny leksikon viser sig at blive en større historie, end jeg havde tænkt, da jeg begyndte at abonnere. – Dernæst er historie en sygdom eller svagelighed; hvor mange af os går ikke omkring med en mer eller mindre alvorlig mavehistorie: Nu er jeg kommet mig igen; det var bare en smule nyehistorie. Det var vist en underlivshistorie, fru Petersen blev indlagt for. – Jeg tror, at historie mest holder sig til den her angivne del af legemet; dog vil jeg ikke benægte muligheden af en halshistorie, men et ord som hjertehistorie vil dog sikkert blive tydet i en hel anden retning. – Så er historie endelig en ting, både helheden og en enkelt del, det indbefatter både hele redeligheden eller biksen på den ene side og en himstrigimst på den anden

side: Han byggede hele historien for fire tusinde kroner. Endvidere: Jeg skal have slået en lille historie op der i hjørnet, som jeg kan have vækkeuret stående på. Hvor er denne her lille historie blevet af, som skal sættes på hjulet? o.s.v.

Knud Hjortø
forfatter
1869-1931

Løsninger

1. *Øren* og *ørene* er de gamle former, dem vikingerne brugte; *ører* og *ørerne* er nyere (o. 1600), men de regnes også for korrekte.
2. *klimaks*: stigning › højdepunkt
lemfældig: mild, overbærende › tilfældig
vindskibelig: stræbsom, 'om sig' › holdningsløs
3. *halvtreds* (halvtredje sinde (dvs. gange) tyve)
tres (tre sinde tyve)
4. Den socialdemokratiske undervisningsminister Hartvig Frisch' retskrivningsreform fandt sted i 1948
5. *Blødsøden* betyder oprindelig 'hårdkogt' (syde = koge); et æg kunne være *blødsødent* eller *hårdsødent*.
6. *Boycott*: engelsk godsforvalter (1832-97);
Cardigan: engelsk general (1797-1868); *Sandwich*: engelsk jarl (1718-92); *Tweed*: flod i Skotland.
7. a) *overtallige* betyder 'overskydende'; her skulle det have været *talmæssigt overlegne* el. lign.
b) *fadderskab* og *faderskab* er to vidt forskellige ting.
c) man får en sag *på halsen*
d) antallet er for *ringe*.
e) frøen *hører til de giftigste* eller *er en af de giftigste*
8. *staffage* og *chartek* findes ikke i fransk, men er dannet i tysk; *staffage* af stammen i (*ud*)*straffere* med en fransk endelse, *chartek* af *Scharteke*, som betyder 'gammel slidt bog'.
9. *vor gunst tilforn*: betydningen er 'først el. til indledning vor gunst'; citeres tit som *vor gunst som tilforn*, men det er altså en misforståelse.
10. b.

Sprogviden

1. Hvad er det korrekte?
Ørene eller ørerne? (Det er høreorganerne det drejer sig om).
2. Her er tre ord som har skiftet betydning – eller i det mindste er ved det. Hvad er den gamle og hvad er den nye betydning?
klimaks – lemfældig – vindskibelig
3. Hvilke af talordene *50* og *60* er det der staves med et stumt d, og hvordan forklarer man denne forskel?
4. Hvornår indførte man i dansk retskrivning at navneord skulle skrives med små bogstaver, og hvilken politiker stod bag reformen?
5. Ordet *blødsøden* blev oprindeligt brugt om noget helt konkret, ikke om psykiske egenskaber. Hvad er ordets oprindelige betydning?
6. Hvilket af følgende ord er ikke et personnavn:
boycot – cardigan – sandwich – tweed
7. Find fem fejl:
  - a) ...da Irak sendte sine overtallige styrker ind i Kuwait.
  - b) Nu kan vanskelige fadderskabssager afgøres sikkert gennem en DNA-test
  - c) Nu senest er det pladeselskabet CBS der har fået en sag på nakken
  - d) Antallet af transplantationer er for få til at lægerne kan få rutine
  - e) Til trods for sin ringe størrelse hører denne frø til en af de giftigste der findes
8. Følgende ord ser meget franske ud, men et par stykker af dem eksisterer ikke i fransk. Hvilke?
etage – staffage – retouche – forcere – chartek
9. Hvordan indledte kongerne i gamle dage deres breve, og hvad betød formelen:
Vor Gunst....
Fuldend udtrykket!
10. Hvad er en *horeunge* når det ikke er et barn?
  - a) et folketingsmedlem der står uden for partierne
  - b) sidste linje af et afsnit som er første linje på en side
  - c) et brev der er lagt i postkassen uden modtageradresse